

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВознавства

Бовк В. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

МАНЦИПАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУ ПРЕДКІВ У РИМСЬКІЙ ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

Розглянуто складне й неоднозначне явище римського приватного права – манципацію. Доведено, що остання є о-предметненням такого елемента світоглядного комплексу стародавніх римлян, як оберненість у минуле. Манципацію проаналізовано як ритуал та спосіб переходу права власності від продавця до покупця.

Ключові слова: римське приватне право, манципація, правовий ритул, соціальна пам'ять.

Рассмотрено сложное и неоднозначное явление римского права – манципацію. Доказано, что она есть о-предмечиванием такого элемента мировоззренческого комплекса древних римлян, как оберненность в прошлое. Манципацію проаналізовано как ритуал и способ перехода права собственности от продавца к покупателю.

Ключевые слова: римское частное право, манципация, правовой ритул, социальная память.

The article is devoted to the complex and ambiguous phenomenon of Roman private law – Mancipatio. It is proved that there Mancipatio Islands predmetnennyam this item ideological complex of ancient Romans as obernenist the past. Mancipatio analyzed as ritual and method of transfer of ownership from the seller to the buyer.

Keywords: Roman private law, Mancipatio, legal rytul, social memory.

Римське право зберігає свою актуальність для наукового пошуку в силу своєї класичності та взірцевості. «Живучість» багатьох інститутів римського приватного права обумовлена високим рівнем узагальнення явищ правового життя стародавніх римлян та високоефективної технології правотворення. І хоча сьогодні ми не послуговуємося таким інститутом римського права як манципація, його дослідження є своєчасним. Особливе

значення при цьому має той факт, що римляни чітко розрізняють юридичні феномени «власник» і «володільник».

Попри те, що питання римського приватного права присвячена величезна кількість наукової і навчальної літератури (найвагоміші із них – це праці Е. Аннерса, В. Виноградова, М. Гарсія Гаррідо, Д. Грімма, Д. Дождева, В. Дронікова, А. Дембінські, В. Макарчука, І. Новицького, І. Перетерського, О. Йоффе, Р. Калужного, А. Косарева, О. Підпригори, І. Покровського, Є. Скріпільова, Б. Тищика, Є. Харитонова, В. Хвостова, М. Хутиза, Ч. Санфіліппо, Дж. Франчозі, З. Черніловського), залишається нерозкритою світоглядна природа манципації. Завдання цієї статті полягає у розкритті органічного взаємозв'язку світоглядно-настановного комплексу квіритів і правового феномену манципації.

Право в якості соціального інституту та нормативної системи, які є дієвими і значимими для конкретного суспільства є похідними від панівної системи цінностей цього суспільства та його основних світоглядних настанов, оскільки право як елемент культури несе в собі в знятому вигляді всі її риси та ознаки. Римське право у своїй буттєвості було о-предметненням системи ідеологічних цінностей римського суспільства, а також практичним оформленням римо-античного світоглядного комплексу, основоположні орієнтири якого набули остаточного оформлення у республіканський період на тлі прадавніх традицій та уподобань римлян. Однією із таких визначальних світоглядних рис римо-античної культури була оберненість у минуле, орієнтація на діяння предків. Цю рису в подальшому ми будемо називати культот предків. Культ предків, як одна із засадничих цінностей римського суспільства впродовж тривалого часу виконував одну із основних світоглядно-інтеграційних функцій, і навіть в часи занепаду Римської держави усі зверталися до авторитету предків, хоча і в формальному вигляді. Для багатьох народів у період становлення держави і формування основних стабілізуючих соціальних інститутів характерне почитання та преклоніння перед діяннями предків, постійне прагнення робити так, як робили вони. «Батьківське» означає істинне, правильне, перевірене часом і як таке, що пройшло апробацію на виживання. Соціальна пам'ять народу зберігає досвід попередніх поколінь у вигляді звичаїв та традицій. Згадувана нами така риса квіритського права як консерватизм і є яскравим свідченням почитання правильності діянь предків як живучості старих форм при зміні змісту. Ця риса найбільш повно відображена у латинському вислові: «Буква закону переживає його зміст», а в юридичній реальності – у ритуалі манципації (*mancipatio*).

Манципація як витвір предків зберігала свою значимість у всі часи існування Римської держави, правда лише стосовно так званих манципних речей, тобто тих речей, які мали особливо важливе господарське значення. Відомим є ульпіанівське визначення манципних речей: «Всі речі вважаються манципія або неманципія. Речами манципія є земельні ділянки на італійській землі і при тому як сільські, якими вважаються обістя, так і міські, яким є будинок; також права сільських ділянок, наприклад, дорога, стежка, прогін, водогін; також раби і четвероногі, які приручаються до упряжу або до ярма, наприклад, бики, воли, коні і віслюки. Інші речі вважаються неманципними» (Ulp. Req. 19.1).

Стосовно манципації як ритуалу та форми виникнення зобов'язань і до сьогодні не існує єдиної точки зору. Достеменно невідома древня етимологія терміну «манципація», оскільки час виникнення цього явища сягає прадавніх часів. Небагаточисленні письмові пам'ятки, в яких є згадки про манципацію, датуються більш пізніми часами, коли сам обряд сприймався уже як непорушна традиція, і в силу цього автори демонструють не однастайність у її трактування. Варрон зауважував, що манципацією «називається те, що береться рукою» (Varr. L.L. VI. 85); Ісідор визначає манципацію як «все те, що може бути взято і підкорене рукою, як, наприклад, людина, кінь, вівця. Адже ці тварини відразу, як народжуються, вважаються взятими в манципіум. Адже і ті тварини, які причисляють до диких, мабуть, тоді ставали манципіум, коли їх захоплювали або коли вони приручалися» (Isid. Orig. IX. 4.45), а Макробій твердив, що ритуал *manus iniectio* («накладання руки») і є майже манципіум, уточнюючи, що останнє відноситься до божественного права і супроводжується чітко визначеними словами посвяти (Macr. Sat. III. 7). Визнаючи неоднозначність трактувань змісту і суті манципації як правового явища, ми звернемо на нього увагу лише з точки зору його «породження предками», що відповідає проблематиці нашого дослідження. Саме в такому ракурсі нам найбільше імпонує опис манципації, залишений нам Гаєм. Варто уточнити, що позиція Гая щодо змістовного наповнення манципації сьогодні піддається критиці [1, 379], хоча воно і є панівним в межах навчальної літератури (про що свідчить аналіз усіх доступних нам сьогодні підручників та навчальних посібників з римського приватного права).

Отже, манципація, за Гаєм, є суто технічною процедурою переходу права власності від продавця до покупця. Наряду із суто інструментальною функцією манципація виконувала ще функцію соціальної пам'яті римського народу та слугувала

специфічним моральним обмежувачем для всіх її учасників. Відомо, що присутні свідки та ваговщик, які в подальшому лжесвідчили, обмежувалися у дієздатності та втрачали право називатися добropорядними громадянами, оскільки їх вражала *intestabilitas*. Сама процедура манципації зберегла свою значимість до кінця існування Римської держави, хоча і стала носити суто формальний характер, в силу того, що застосовувалася в нових соціо-економічних умовах, значно відмінних від тих, в яких вона виникла та оформилася. Пояснимо дану тезу. Манципація як основний ритуал, який використовувався при купівлі-продажу, виникла в часи, коли римляни не мали своєї чеканної монети, вона була найдревнішим способом переходу права власності від продавця до покупця, а також одночасно і актом передачі речі, і могла здійснюватися лише між римськими громадянами використовуючись відносно манципних речей. В «Інституціях» Гая читаємо: «Манципація полягає, як ми раніше вказували, в певному уявному продажу. Це право притаманне римським громадянам і здійснюється так. Запросивши не менше п'яти повнолітніх римських громадян в якості свідків і, над це, ще одну особу того ж стану, яка тримала б в руках мідні ваги, і називалася б вона ваговщиком, той, хто одержував мансіріум, тримаючи мідь, говорив так: «Я стверджую, що ця людина належить мені за квіритським правом і що вона за цю мідь і через посередництво цих мідних вагів». Потім він ударяв цією міддю об ваги і передає її як би в якості покупної ціни тому, від кого одержав мансіріум» (Cai. Inst. I. 119).

Процедура манципації, описана Гаєм, свідчить про те, що в давнину манципація була актом продажу найважливіших засобів виробництва. Про виключне значення манципації в межах нерозвинутого господарства говорить і той факт, що вона була обов'язковою для купівлі-продажу перш за все землі і робочої сили. А основні риси манципації – усна форма укладання угоди, наявність свідків, виплата ціни металом по масі та одностороння активність покупця при формальному завершенні угоди – лише підтверджують характерні способи організувати товарно-обмінні процеси для ранніх стадій розвитку суспільства і зустрічаються в старовавілонському, давньоєврейському і давньогрецькому праві.

Відомо, що ще до створення Законів XII Таблиць римські понтифіки створили інститут манципації однією монетою (*mancipatio nummo uno*) – тобто, манципації за символічну ціну. Прийнято вважати, що з цього часу манципація втратила характер продажу і перетворилася в спосіб передачі права власності. Манципація однією монетою мала місце у випадках продажу у кредит, для звільнення із-під влади домовладки, для

забезпечення заповідальних відказів. Цей новий спосіб передачі права власності, незалежний від зобов'язального контракту, «сприяв тому, що римське право не перетворилося в рихлу масу різних правових засобів, а стало концентрованою правовою системою, заснованій на небагатьох чітко визначених правових засобах, здатних до створенню загальних правових норм» [2, 74]. Манципація виконувала двоєдине завдання: означала перехід права власності і зобов'язувала продавця надати гарантію проти *евікції* (вимоги речі в якості законної власності третьою особою).

В подальшому, після появи чеканної монети, манципація набула ознак символічності. Найяскравішим із яких є звук, який одержувався в момент ударення монет об ваги. Хоча першопочатково метал, який передавався покупцем продавцеві в якості платіжного засобу, обов'язково зважувався. Щодо прив'язки моменту переходу права власності від продавця до покупця в момент виникнення особливого звуку, то, на нашу думку, це пов'язано з оро-акустичною природою самого римського суспільства: звук, усне слово, гімн – супроводжують римлян у всіх їх процесах соціальної життєдіяльності.

Таким чином, манципація як один і найяскравіших правових ритуалів, зберігала свою значимість і широко використовувалася у повсякденному правовому житті римлян, в силу того, що вона була «сконструйована» предками, хоча об'єктивних причин економічного та фінансового характеру для цього не було, принаймні з моменту появи першої римської грошової одиниці – 1 ас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кофанов Л. Л. Lex и Ius: возникновение и развитие римского права в VIII-II вв. до н.э / Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2006. – 575 с.
2. Diosdi G. Ownership in ancient and preclassical Roman Law / G. Diosdi. – Budapest : Akad. Kiado, 1970.